

ARTYKUŁ RECENZYJNY

Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym
PL ISSN 1643-8191, t. 31 (4)/2014, s. 155–164

Literacki wzorzec szlachcianki a rzeczywistość historyczna polskiego baroku. O kazaniu pogrzebowym jako źródle do badań nad społeczną mentalnością (Urszula Kicińska, *Wzorzec szlachcianki w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII wieku*, Seria Szlachta i Ziemiaństwo na Ziemiach Dawnej Rzeczypospolitej, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2013, ss. 404)

<http://dx.doi.org/10.12775/KLIO.2014.061>

Analiza wzorca szlachcianki w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII wieku nie ogranicza się w studium Urszuli Kicińskiej do badania jednorodnych tekstów źródłowych: kazań i mów funeralnych¹. Autorka przywołuje szeroki kontekst kulturowy ukazany na dwóch płaszczyznach: historycznej – oracja funeralna jako źródło do badań historycznych i literackiej – kazanie pogrzebowe jako dzieło literackie. Na płaszczyźnie historycznej analizuje następujące kręgi zagadnień: genealogię, heraldykę, wątki biograficzne, historię Kościoła. Na płaszczyźnie literackiej bada natomiast wartości estetyczne, światopogląd, klimat intelektualny epoki, związki z tradycją literacką, odniesienia do topiki biblijnej i antycznej.

¹ W celu uniknięcia powtórzeń używam za Autorką zamiennie słów „oracja”, „mowa” i „kazanie”. Znaczeniowe subtelności między nimi wyjaśnia Badaczka w trzecim podrozdziale – *Geneza i rozwój mowy pogrzebowej* (s. 82–93) – rozdziału pierwszego (s. 87–90).

Na obydwu dąży do odczytania z różnych przejawów kultury – instytucji, dzieł sztuki, werbalnych wypowiedzi – prawdy o społecznej mentalności bohaterek i odbiorców literatury funeralnej. Dokonuje analizy systemu aksjologicznego właściwego siedemnastowiecznej kulturze. Interesują ją moralne i estetyczne wartości reprezentowane przez wzorce osobowe zawarte w kazaniach pogrzebowych.

Kicińska dzieli monografię na trzy rozdziały tworzące spójną całość, koncentrującą się wokół zagadnienia wzorca² jako rezultatu i przejawu pewnego stylu życia danego społeczeństwa. Najpierw autorka nakreśla sytuację kulturową – zdeterminowaną kobiecym wzorcem dobrego umierania będącym kategorią symboliczną epoki (*Kazania i mowy funeralne jako element ceremoniału pogrzebowego i źródło kreacji wzorców osobowych XVII wieku*, s. 37–140) – następnie przedstawia obraz rodziny szlacheckiej (*Kobieta w rodzinie i społeczeństwie szlacheckim w XVII wieku – wzorzec i rzeczywistość*, s. 141–234), w rozdziale trzecim (*Cechy i cnoty szlachcianki w oracjach pogrzebowych*, s. 235–320) prezentuje natomiast cechy osobowe przypisywane kobietom w mowach funeralnych (*Cechy osobowe kobiet w oracjach pogrzebowych*, s. 262–288) i cnoty charakteryzujące chrześcijankę (*Cnoty przynależne chrześcijance*, s. 288–320). Analiza Kicińskiej jest badaniem historii w kontekście sytuacji kobiet i tworzonych później określeń/wzorców mających tę sytuację/kobiety nazwać³. Definicja wzorca od początku tekstu okazuje się wieloaspektowa. Pojawiają się kolejno zagadnienia, takie jak: kobiecy wzorzec dobrego umierania, kreowanie kobiecych wzorców osobowych i reguły kazań pogrzebowych a wzorce kobiety. Przyjęta w monografii metodologia służy do badania mentalności siedemnastowiecznych szlachcianek jako przejawu określonej kultury – tradycyjna metodologia

² Kicińska, umiejscawiając *Wzorzec szlachcianki w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII wieku*, wśród pozycji bibliograficznych definiujących pojęcia typu: „model”, „wzorzec”, „ideał”, przyjmuje za Jerzym Pelcem synonimiczne traktowanie terminów „wzór” i „wzorzec osobowy”. Za wzór osobowy uznaje obraz o zabarwieniu aksjologicznym, mający określone cechy i wzbudzający potrzebę realizowania go w rzeczywistości przez konkretne osoby lub grupy osób.

³ Autorka podkreśla, że swoją monografią wpisuje się w coraz bardziej popularny w ostatnich latach nurt badań historycznych poświęconych problematyce kobiecej. Na dowód czego przywołuje we *Wprowadzeniu* (s. 9–35) liczne publikacje feminologiczne.

stosowana w badaniach historycznych zostaje zastąpiona badaniem kultury społeczeństw dawnych. Pojęcie wzorca osobowego staje się punktem wyjścia do przeprowadzenia historycznokulturowej i historycznoliterackiej analizy postaci szlachcianki wykreowanej w kazaniach funeralnych i jej funkcjonującego w rzeczywistości społecznej polskiego baroku pierwowzoru. Kicińska bada zależność między tą literacką postacią – stereotypizacją a rzeczywistością historyczną epoki – wątkami biograficznymi⁴.

Podstawę źródłową monografii stanowią katolickie drukowane kazania pogrzebowe datowane na wiek XVII. Autorka koncentruje się na analizie polskojęzycznych oracji skierowanych do szlachcianek⁵. To podwójne zawężenie do grup językowej i społecznej tłumaczy mnogością zachowanych źródeł i względami kulturowymi⁶. Decyduje się ostatecznie na zbadanie ponad osiemdziesięciu mów zawierających wizerunki kobiet tworzących krąg osób o podobnych wartościach. Należą do niego głównie żony i córki – szlachcianki i magnatki – którym obowiązujący porządek patriarchalny narzucił pełnienie określonych funkcji. Kicińska podejmuje problem kobiecości opartej na literaturze męskiego autorstwa⁷. Kreatorzy kobiecych wzorów osobowych dostosowują je do wymogów barokowego utilitaryzmu, postrzegającego człowieka z perspektywy jego społecznej przydatności. Na płaszczyźnie obyczajowej bohaterki są przedstawiane w kontekście wiary (Bóg/Kościół; klasztor/wizyty w klasztorach i inne czynności/zachowania wpisujące się w paradygmat wiary) i małżeństwa (ojciec/mąż; dom rodzinny/dom męża). Natomiast w wymiarze wartości po-

⁴ Kicińska konfrontuje w tym celu – za każdym razem, kiedy okazuje się to możliwe – informacje zawarte w mowach pogrzebowych z innymi dokumentami.

⁵ Pełna lista szlachcianek znajduje się w aneksie (*Aneks. Szlachcianki występujące w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII wieku*, s. 330–333), w którym uwzględniono ich imiona, nazwiska, daty śmierci, urząd/funkcję pełnioną przez ich mężów lub ojców.

⁶ Przede wszystkim w przypadku grupy językowej faktem, że język polski był językiem bliższym nieznaną łaciny kobietom, w przypadku grupy społecznej – specyfiką stanów szlacheckiego i mieszczańskiego.

⁷ Głos męski kontroluje tekst i stworzoną przez siebie postać kobiecą – kobiecy wzorec osobowy – w celu wyraźniejszego uobecnienia propagowanych wartości. W kazaniu pogrzebowym kobietę stereotypizuje – jako cnotliwą pannę, dobrą żonę i matkę, pobożną wdowę – mężczyzna.

stulowanych przypisuje się im takie cechy, jak: posłuszeństwo, pracowitość, dobroć, rozsądek⁸. Wybrane przez Kicińską adresatki kazań oprócz wspólnej religii łączą następujące grupy wartości: wartości materialne (posiadany majątek, urzędy pozwalające kobietom na czynienie legatów i zajmowanie się działalnością dobroczynną); wartości ogólne (od wspólnych ideałów wychowawczych, przez etos stanowy, do przywiązania do tradycji); wartości indywidualne (subiektywne; rodzina, ród, macierzyństwo, kariera); wartości uniwersalne (obiektywne; prawda, piękno, dobro, sprawiedliwość, wolność, honor). Wartości te przyczyniają się do powstania skonwencjonalizowanej formy oracji pogrzebowej. Ich „wspólność” umożliwia ujednoczenie literatury funeralnej jako gatunku. Wyidealizowany⁹ obraz kobiety w kazaniu pogrzebowym stanowi wynik stereotypizacji i hiperbolizacji. Kicińska próbuje pogodzić kobiecy wizerunek rzeczywisty z kobiecym wizerunkiem wykreowanym. Analizuje kazanie pogrzebowe jako połączenie konwencji z wątkami biograficznymi. Ta schematyczność cech osobowych nałożona na życiorysy konkretnych bohaterek prezentuje model bliski ich moralnym dążeniom. Badaczka kobiecą drogę do samorealizacji przedstawia w następujący sposób: pragnienie posiadania postulowanych cech osobowych → pobożność koncentrująca się wokół praktyk religijnych → dobra śmierć jako panny, żony, matki, wdowy → zbawienie.

W rozdziale pierwszym zatytułowanym *Kazania i mowy funeralne jako element ceremoniału pogrzebowego i źródło kreacji wzorców osobowych XVII wieku* autorka kobiece drukowane oracje pogrzebowe wpisuje

⁸ Barokowym obrazom spokojnych i cichych panien, dobrych i posłusznych żon, oddanych matek, pobożnych i hojnych matron odpowiadają literackie wizerunki kobiet utrwalone przez wiek XVIII, na przykład w oświeceniowej powieści polskiej. Zob. i por.: M. D. Krajewski, *Pani Podczaszyna*, wstęp i oprac. I. Łossowska, Warszawa 1991; M. D. Krajewski, *Podolanka wychowana w stanie natury, życie i przypadki swoje opisująca*, wstęp i oprac. I. Łossowska, Warszawa 1992.

⁹ Cytując Kicińską: „[...] obraz danej kobiety [w oracji pogrzebowej – przyp. autora] ukazany został w sposób nieco wyidealizowany [...]” (s. 32). Zastrzeżenie – ze względu na specyfikę kazania jako dzieła literackiego i dalszy ciąg wypowiedzi Autorki stwierdzającej, że w wielu przypadkach nie mogła skonfrontować wykreowanego życiorysu bohaterek z ich życiorysem rzeczywistym – budzi określenie „nieco”. Pojawia się problem mów pogrzebowych jako źródeł przekazujących fałszywy obraz zmarłego (należąca do konwencji hiperbolizacja zalet). Zob. i por.: M. D. Krajewski, *Podolanka*, s. 111–115.

w staropolskie doświadczanie śmierci. Za podstawę swoich badań przyjmuje obecne w nich opisy kwestii eschatologicznych. Skupia się na wzorcach dobrego umierania (*artes bene moriendi*) i barokowym ceremoniale pogrzebowym (*pompa funebris*). Następnie przedstawia budowę kazania funeralnego w kontekście rozwoju kaznodziejstwa w Polsce. Interesuje ją przede wszystkim wpływ duchownych na kształtowanie się światopoglądu epoki. Wzorzec osobowy stanowi w jej interpretacji wynik zetknięcia się kościelnych wytycznych – narzuconych odgórnie form – z indywidualnymi predyspozycjami duchownych dokonujących każdorazowo konkretyzacji wskazanych schematów. Ceremoniał pogrzebowy opisuje autorka jako przestrzeń stykania się treści wyznaniowych i obyczajowości epoki. Zależność tę – umożliwiającą forsowanie postaw oczekiwanych społecznie – wykorzystała według Kicińskiej literatura parenetyczna. Kreowane wzorce postępowania w obliczu śmierci służyły oswojeniu jej nieuchronności, tak jak postać Głupka – jej wyśmianiu¹⁰. Badaczka sugestywnie nakreśla obraz epoki. Płynnie przechodzi od opisu rzeczywistości społecznej do charakterystyki sfery abstrakcyjnej. Bada ich wzajemne warunkowanie się, zależności typu: *pompa funebris* – egzystencjalny niepokój, kult maryjny a sytuacja społeczna kobiet w Polsce – dogmat o Niepokalanym Poczęciu i Macierzyństwie Bożym Maryi.

Zagadnienie społecznej mentalności analizuje Kicińska na podstawie treści dydaktycznych i parenetycznych zawartych w kobiecych oracjach pogrzebowych. Literaturze tej przypisuje zdolność kształtowania modeli i stereotypów osobowych w granicach pewnego społeczeństwa. Dostrzega również jej funkcję propagandową, ujawniającą się przez obecne w kazaniach treści eksponujące znaczenie rodu. Mowy funeralne traktuje zatem jako zwerbalizowane pojęcia zawierające w sobie do pewnego stopnia prawdę o społecznej mentalności. Oracje te są dla niej artykulacjami świata dawnego społeczeństwa, poddanymi historycznoliterackiej analizie. Autorka wpisuje swoje studium w nurt badań nad kazaniem pogrzebowym jako tekstem kultury, stanowiącym odbicie siedemnastowiecznej mental-

¹⁰ Śmiech obłąkanego zawczasu wyśmiewa śmiech śmierci. Zob. i por.: M. Foucault, *Historia szaleństwa w dobie klasycyzmu*, przeł. H. Kęszycka, wstępem opatrzył M. Czerwiński, Warszawa 1987, s. 26–28.

ności, i jako dziełem literackim wpisującym się między innymi w twórczość panegiryczną. W obydwu interpretacjach, podobnie jak w monografii Kicińskiej, analiza kazania pogrzebowego zmusza do poruszania się w obrębie takich problemów, jak: ideał osobowy, obyczajowość, stereotyp. Autorka dostrzega mnogość możliwości interpretacji analizowanej literatury parenetycznej: kazanie barokowe jako źródło mówiące o historii wewnętrznej Rzeczypospolitej; jako dzieło literackie oddające klimat intelektualny epoki; jako obiekt badań socjologiczno-literackich; jako gatunek literacki zawierający treści teologiczno-doktrynalne. Kicińska podkreśla interdyscyplinarny potencjał badań nad oracjami pogrzebowymi. Przywołuje liczne pozycje bibliograficzne analizujące kazanie barokowe w kontekście różnych dyscyplin naukowych. Tę wieloaspektowość mów funeralnych porządkuje przez skupienie się na problemie wzorca i antywzorca. Wskazane rozróżnienie wykorzystuje do skonstruowania rozdziałów drugiego i trzeciego. Ich treść zostaje zdeterminowana dążeniem do wykorzystania wzorca osobowego jako narzędzia porządkującego materiał badawczy. Zależność tę przedstawia Kicińska w następujący sposób: kazania pogrzebowe kreujące postacie na wzorce osobowe doprowadziły do wyodrębnienia się dwóch form chrześcijańskiego enkomium – enkomium jako pochwały konkretnej osoby i jako pochwały etosu, który ta osoba reprezentowała; zaczął więc obowiązywać podział na wartości postulowane i świat rzeczywisty. Rozdział drugi, zatytułowany *Kobieta w rodzinie i społeczeństwie szlacheckim w XVII wieku – wzorzec i rzeczywistość*, reprezentuje regulowane prawem i tradycją życie codzienne epoki. Rozdział trzeci – *Cechy i cnoty szlachcianki w oracjach pogrzebowych* – odpowiada natomiast wyidealizowanym wartościom postulowanym przez literaturę parenetyczną. Kicińska buduje binarne opozycje typu: życie codzienne – idealny model; rzeczywistość społeczna – sfera abstrakcji; szlachcianka – postać literacka. Autorka, definiując wzorzec osobowy, dostrzega konieczność odróżnienia go od pewnej konstrukcji badawczej. Wykreowany w oracji pogrzebowej obraz człowieka stanowił dla danej społeczności wzór osobowy, który należało realizować w rzeczywistości. Z perspektywy współczesnego badacza natomiast obraz ten jest jedynie uproszczonym i porządkującym narzędziem. Stąd rekonstruowany wzorzec osobowy obecny w analizowanych źródłach funkcjonuje obecnie jako model człowieka. W rozdziale drugim Kicińska analizuje wzór oso-

bowy jako obraz człowieka, w trzecim – jako model osobowy. W drugim przechodzi od przedstawienia sytuacji prawnej kobiety, przez opisanie jej roli w małżeństwie (prawa i obowiązki żony, matki i gospodyni; staropolski ideał wychowawczy a przepis na udane małżeństwo), do nakreślenia kobiecej sytuacji społecznej (kobieta wobec Kościoła i państwa). W trzecim rozdziale opisuje natomiast kobiecy wzorzec kształtujący się w literaturze od antyku do interesującego ją baroku. Prezentuje dwie tendencje obecne w literaturze XVII wieku: mizoginistyczną i profeministyczną¹¹. Przypisuje kolejnym etapom życia idealnej barokowej kobiety cechy osobowe: panieństwu – skromność, małomówność, czystość; małżeństwu – mądrość, posłuszeństwo, uległość; macierzyństwu – pobożność, skromność, gospodarność; wdowieństwu – preferowanie samotności, pobożność, miłosierność. Następnie konstruuje model wzorowej chrześcijanki (pobożność, asceza, bogobojność, udział w konfraterniach, działalność dobroczynna, pogarda dla rzeczy doczesnych). Kazanie pogrzebowe pokazuje realizację idealnego wzorca na konkretnej osobie. Przykłady wzorców osobowych każdorazowo uzasadnia Kicińska przywoływanymi fragmentami badanych źródeł. Na przykład wzór osobowy chrześcijanki zachowującej spokój w obliczu śmierci realizuje Helena Szemiotówna Stachowska (zm. przed 15 III 1668), która „umierając cieszyła, weseliła, uśmiechała się” (s. 50). Jednocześnie na analizowanych kazaniach pokazuje realia historyczne epoki. Na przykład opisując edukację kobiet w szkołach klasztornych, odwołuje się do mowy pogrzebowej dedykowanej Joannie Snopkowskiej (zm. przed 19 I 1671).

Kobiecy wzorzec osobowy wykreowany w kazaniach pogrzebowych odzwierciedla społeczną mentalność XVII wieku. Historycznoliteracka analiza Kicińskiej koncentruje się wokół takich zagadnień, jak: śmierć, religia, małżeństwo, rzeczywistość społeczna. Autorka opisuje problemy badawcze na zasadzie binarnych opozycji: wzór – antywzór, postać literacka – realny pierwowzór, sfera abstrakcji – rzeczywistość społeczna. Na tej samej zasa-

¹¹ Kierunki mizoginistyczny i profeministyczny przejawiają się w XVII w. na przykład w stosunku pedagogów do kobiecej edukacji. Wychowanie religijno-moralne ograniczające rolę kobiety do bycia żoną, matką i gospodynią (konserwatyzm; rozwój osobowy) – reprezentuje tendencję mizoginistyczną, natomiast wychowanie dostrzegające w kobiecie istotę równą mężczyźnie (kierunek postępowy; rozwój intelektualny) – tendencję profeministyczną.

dzie dokonuje charakterystyki epoki w kontekście śmierci: śmierć męska (heroizm; państwo) – śmierć kobieca (obowiązek; rodzina), śmierć naturalna (odejście ludzi pobożnych) – śmierć nagła (kara za grzechy), *pompa funebris* – skromny pogrzeb. Wykreowane w kazaniach pogrzebowych bohaterki przedstawia jako antytezę prostytutek i tak zwanych morowych dziewcząt (śmierć dobra – śmierć haniebna, spotykająca również domniemane czarownice). Interesuje ją miejsce kobiety w strukturze symbolicznej. Od problemu schematyzacji kobiecych wzorców osobowych przechodzi do ich indywidualnych konkretyzacji. Tekst kazania pogrzebowego daje w jej interpretacji możliwość indywidualizacji kobiecych wzorców przez odniesienie ich do rzeczywistości społecznej. Praca ta jest poświęcona dobrym matkom i tak dalej, schematom, konwencjom. Jest próbą nadania im – do pewnego stopnia za autorami kazań – cech indywidualnych. Odczytania w kontekście konkretnych osób. Na przykład Elżbieta Myszkowska (zm. przed 11 I 1644) realizuje wzorzec posłusznej żony. Zofia z Dąbrowicy Lanckorońska (zm. 1645) jako matka czternaściorga dzieci wpisuje się we wzór dobrej matki. Kazanie pogrzebowe przedstawia kobietę zawsze w odniesieniu do Boga – jako chrześcijankę, męża – jako żonę, syna – jako matkę. Relacja ta opiera się na przypisywaniu kobiecie bierności i podrzędności w przeciwieństwie do odznaczającego się aktywnością i siłą szlachcica-rycerza¹². Kicińska wymienia stereotypowe desygnaty kobiecości. Rzeczywistość społeczna znajduje według niej odzwierciedlenie w kazaniach pogrzebowych. Oba te wymiary – realny i literacki – za naturalne stany kobiece uznają małżeństwo i macierzyństwo. Określone cechy kobiece są waloryzowane i w konwencjonalnych oracjach funeralnych jako wzory osobowe i w rzeczywistości społecznej jako oczekiwane cechy przyszłej małżonki. Kazanie pogrzebowe – gatunek literacki staje się w interpretacji Kicińskiej źródłem do badań nad społeczną mentalnością – realiami historycznymi. Gatunek ten traktuje autorka jako materiał badawczy pozwalający na charakterystykę siedemnastowiecznych szlachcianek. Kicińska

¹² Na przykład w mowie poświęconej Helenie Sapieżance Kuncewiczowej (zm. przed 23 II 1645) Aleksander Dubowicz stwierdza, że panna ma siedzieć w domu „jak gołębica nad wodami: nie latać, nie biegać, nie przejeżdżać się, gdyż licencję wychodzić z domu, przejeżdżać się – mężczyźni tylko obwarował Pan Bóg” (s. 190).

wydobywa ze sformalizowanej literatury funeralnej prawdę o ich istnieniu i potencjalną prawdę o ich charakterach. Nie tylko definiuje kobiece wzorce osobowy w kontekście epoki – dokonuje również jego indywidualizacji. Abstrakcyjne pojęcie wiary przekłada na wymierne zachowania chrześcijanek, takie jak: przyjmowanie sakramentów, należenie do bractw religijnych, wizyty w klasztorach¹³. Kobiecą emancypację wpisuje w religijność epoki. Działalność charytatywną szlachcianek traktuje jako przejaw ich aktywności publicznej. Kościół, wyznaczający kobiecie pozornie neutralne miejsce w strukturze symbolicznej, staje się przestrzenią kobiecej niezależności. Asceza, pobożność, miłosierdzie, bogobojność, pogarda dla rzeczy doczesnych są w interpretacji Kicińskiej desygnatami kobiecej wolności. Tworzą sferę zamkniętą dla mężczyzn. Odwołując się do metafory wariatki na strychu Sandry Gilbert i Susan Gubar¹⁴, przestrzenią wolności dla kobiety w XVII wieku jest ograniczająca ją religia (Kościół i klasztor jako miejsca samorealizacji kobiet). Tę profeministyczną tendencję odzwierciedla kobiece dążenie do nadania kształtu własnemu kazaniu pogrzebowemu. Nie jest to jednak jeszcze *écriture féminine* Hélène Cixous¹⁵.

Kicińska stosuje w swoich badaniach metodę komparatystyczną, umożliwiającą transdyscyplinarne spojrzenie na kazanie pogrzebowe jako dzieło literackie i tekst kultury. Interesuje ją pogranicze literaturo- i kulturoznawstwa, antropologii, socjologii, gender studies, studiów etnicznych. Kazanie pogrzebowe analizuje w kontekście siedemnastowiecznych pojęć i zachowań (wzorec osobowy) i w odniesieniu do pojęć i zachowań współczesnych (model osobowy). Przedstawiony w monografii świat mentalny składa się z języka, opinii, symboli. Na dane pojęcie nakładają się kolejne. Kicińska łączy je w grupy zagadnień dotyczące tej samej problematyki badawczej, przykładowo misterium śmierci, marność kondycji ludzkiej

¹³ W formie tabelki przedstawia pobożność siedemnastowiecznych kobiet (*Pobożność kobiet w XVII wieku na podstawie oracji pogrzebowych*, s. 289–292).

¹⁴ Według Gilbert i Gubar jedyną przestrzenią wolności dla kobiety w patriarchacie jest albo szaleństwo, albo odosobnienie, czasami jedno i drugie jednocześnie. Zob.: M. Jastrzębiec-Mosakowski, *Strategie wymazywania. Kobiecte bohaterki w męskich tekstach francuskiego Oświecenia*, Gdańsk 2007, s. 187.

¹⁵ O *écriture féminine* zob.: J. Bator, *Feminizm, postmodernizm, psychoanaliza. Filozoficzne dylematy feministek „drugiej fali”*, Gdańsk 2011, s. 171–175, 178.

(*vanitas*), pedagogikę strachu, literaturę wanitatywną wiąże z problematyką śmierci lub warunkuje je wzajemnymi zależnościami wpisanymi w kontekst epoki – na przykład kanon cech postulowanych zestawia z krytycznym doświadczeniem życia. Analizę kazań pogrzebowych sprowadza autorka do badania relacji między hiperbolizacją zalet a rzeczywistością społeczną. Dostrzega problem kobiet niewpisujących się w przyjęte normy zachowań (model posłusznej i uległej żony a ambitne szlachcianki¹⁶; wzór dobrej matki a kobiety świadomie rezygnujące z macierzyństwa). Te inne¹⁷ kobiety pojawiające się w kazaniach pogrzebowych jako antywzory przykładnych pańien, żon, matek, gospodyń, wdów nie interesują Kicińskiej badawczo. Jednak ich obecność zostaje przez nią zaznaczona. W końcu *Wzorzec szlachcianki w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII wieku* konstruuje Badaczka na zasadzie binarnych opozycji, takich jak wzór – antywzór, służących w jej interpretacji do opisu społecznej mentalności epoki.

Weronika Pawlik-Kwaśniewska (Toruń)

¹⁶ Por. i zob.: życiorys Katarzyny z Sobieskich Radziwiłłowej (zm. 1694): s. 269–270.

¹⁷ Por. na przykład: wypowiedź Michała Wojniłowicza na temat Konstancji Hilarii z Wołłowiczów Grabińskiej (zm. przed 23 III 1678): „kiedy inne do Kościoła ozdobne ciało, owa ozdobną przynosiła duszę” (s. 318).